KÖNYVESPOLC

A Müncheni Kódex magyar-latin szótára

Nyíri Antal professzorral beszélget
Szűcs Judit

• Nyíri Antallal 1994 januárjában beszélgettünk még a szaktudományban is rendhagyó szótáráról. De először szintén az ő irányításával készült és 1971-ben megjelent kódex sorsáról, történetéről kérdeztem. A munkálatokat a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelvészeti Tanszéke vezetőjeként irányította.

Bevezetőben jó lenne néhány általános dolgot elmondani, és ahhoz kapcsolni a Müncheni Kódex megjelenését. Minden jelenség, ami az embert megkülönbözteti az állatvilágtól, a nyelv közreműködésével vált valóra. Ha nyelv nem volna, társadalom és annak semmiféle alkotása sem volna. Mivel a nyelv emberi alkotás, van története, múltja, jelene, jövője. A népek nyelvek által különböznek, illetve tartoznak össze. Így a mai magyar nyelvnek is megvan a múltja, amely sok minden jelenség és körülmény közepette állandóan változik, ha különböző tempóban is. A magyar nyelv hosszú évezredek folyamán lett azzá, amilyennek a mai ember ismeri.

A régi magyar nyelvről való ismeretek csak a mai írásbeliség elterjedésével váltak lehetővé. Az írásbeliség kialakulásában nagy szerepe volt a keresztyén vallásra való megtérésnek, amelynek eszköze a latin nyelv és írásbeliség lett. A történelem folyamán minden írásba rögzítő, ami a társadalom működésével kapcsolatba került. A nyelvemlékek közül azonban a történelem során sok elpusztult, de még így is szép számmal maradt ránk belőlük. Legfontosabb nyelvemlékeink közül ilyen a Tihanyi Apátság alapítólevele 1055-ből, a Halotti Beszéd az 1200 körüli időkből. Számunkra különösen fontosak a huszita nyelvemlékek, melyek egy ősi magyar bibliára utalnak, ennek részeit tartalmazzák. Ezek a Bécsi Kódex, a Müncheni és az Apor Kódex. Az első hosszú ideig Bécsben volt, innen a neve. Ma már a Széchényi Könyvtár tulajdona. Tartalma Ószövetségből vett fordítások. A második a XVI. század óta Münchenben van, ahová pontosan nem tisztázható körülmények között került. A harmadik, az Apor Kódex a XV. század végéről való szótárfordításokat tartalmaz. Ezek a nyelvemlékek azért becsesek, mert nagy terjedelműek, eredetükben összefüggenek, egységes XV. századi vallásos tárgyú nyelvrendszerre utalnak. Mivel azonban ez a nyelvrendszer a maga tárgyi, tartalmi és formai jelenségei csak beható kutatás által mutatkoznak meg, fel kell tárnunk a nyelvemlékek nyelvi rendszerének részrendszereit bizonyos kutatásmódszerbeli eljárásokkal. Ezt a feltárást megfelelő formába öntött szótárak elkészítésével végezhetjük el. Ilyen rendszereket azonban a maguk teljességében eddig nem dolgoztak ki. Ezért nem tudjuk például, hogy milyenek voltak ezek grammatikai részrendszerei.

• Mit kell tudnunk a Münchenі Kódexről, annak korábbi kiadásairól?

A Müncheni Kódex másolója Németi György, Hensel Imre fia volt, aki munkáját 1466-ban, a moldvai Tatros városában fejezte be. A kódex tartalma a négy evangélium fordítása és egy magyar naptár. Legelőször Döbrentey Gábor rendezte sajtó alá. (Régi magyar nyelvemlékek. III. kötet Pest, 1842.) A következő kiadás a Nyelvemléktár sorozatának első kötete, amely a Bécsi és a Müncheni Kódexet tartalmazza (1874. Wolf György). Ennek fő hibája, hogy az eredeti kódexet átírja, tehát nem is az eredeti, nem is a mai, hanem egy sajátos átírásban mutatja be. Ez a leggyakrabban használt kiadás, hiszen a korábbi, az 1842-es már elfogyott.

Utána jelentek meg a fényképmásolatok. Az első Farkas Gyula tette közzé (Der Münchener Kódex. Ein Ungarisches Sprachdenkmal aus dem Jahre 1466. I. Mit Unterstützung der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen unter Mitwirkung von Gyula Décsy herausgegeben von Julis Farkas 1958. Wiesbaden. Otto Harrassowitz). 1966-ban Décsy Gyula kiadta a kódex betűhű szövegét (Der Münchener Kodex II. Das Ungarische Hussiten – Evangelier aus dem 15. Jahrhun-

dert, Buchstabengetreuer Abdruckj, herausgegeben von Gyula Décsy 1966. Weisbaden, Otto Harrassowitz. XVII. 125.) Szabó T. Ádám feldolgozásában és kiadásában 1977-ben jelent meg Der Münchner Kodex IV. Wortschatz mit vollständigem Wort – und Forrenverzeichnis címen. Ennek szótárrésze magyar-német nyelvű. Ugyanezt a kódexet és a szótárt 1985-ben az Európa Könyvkiadónál Magyarországon is megjelentette.

• *Időközben a JATE Magyar Nyelvészeti Tanszékén felmerült a kódex kiadásának terve. A Nyíri Antal vezette munkatársak, Velcsov Mártonné, Dienes Erzsébet, Sz. Galántai Erzsébet, Szigeti Ferenc és Téglás J. Béla a Farkas Gyula és Décsy Gyula (1958)-féle kiadást használták úgy, hogy a magyar szöveg a Vulgata (a latin nyelvű biblia, amelyből magyarra fordították az un. huszita bibliát) megfelelő részeivel párhuzamosan szerepel. És ennek alapján van megszerkesztve a magyar-latin szótár. Az 1993-ban megjelent szótár az 1971-ben kiadott szövegen alapszik.*

Ilyen nagyobb terjedelmű, teljes nyelvemlékfeldolgozás – amelyben az egyes nyelvtani alakzatok a XV. század közepéről pontosan van állítva szótár formájában – Magyarországon nincsen.

A szótár megértéséhez nézzünk meg néhány szócikket!

„A *nélkül* sine – absque: 102va2 (utalás a kódexbeli előfordulásra) itt még a magas hangrendű szavaknál nélkül, például *ezeknélkül*, mély hangrendűeknél *nalkül*, például *okanalkül* alakban szerepel, tehát ekkor még illeszkedik.

A részrendszer, a kódex teljességét a teljes szótár feldolgozása adja meg. Az *őt* nem, mondjuk, tíz példával szerepel, hanem minden előforduló (a kódexben előforduló) szövegösszefüggést tartalmazza. Mindegyik *őtet* alakban. A mondat tudattalan belső ritmusa használtatja ezt a két szótagú alakot. Az *őket* hatására lett az őtőtet alak.

A szótár nem a szó szokványos értelmében szótár, hanem a szótár és a grammatika határán lévő alkotás. A nyelvemlékek vizsgálatából például kiderül, hogy a határozott névelő mai formájában nem volt meg, de a Halotti Beszédhez képest a huszita nyelvemlékekben, így a Müncheni Kódexben is már jócskán előrehaladt az *a, az* határozott névelő alkalmazása.

Nevezetes, hogy a Müncheni Kódex nyelvében olyan nagy mértékben megvannak még olyan határozói igenevek, amelyek később csaknem teljesen eltűnnek a nyelvből, illetve szerepük megváltozik. Így például az eszik ige *eyette* alakja a *-tt* igenévképzős származéka a mai magyar nyelvben már nem él, olyan mint a Kolozsvárt, Pécsett végén lévő -t, -tt. Másik példa a *be-megy-en* intro, 1-abeo szócikkben a bémennétec (hi.) 66ra34. – Lukács IX. 34. „O eyeket... bemenettec". Mai magyar nyelvű fordításban a teljes mondat következőképpen hangzik. „Ők pedig megrémültek, amikor felhőbe kerültek." Tehát a mai (az 1979-ben kiadott református bibliában) fordításban a bemegy ige igenevi alakja már nem szerepel.

Harmadik példa *fele-tanítvány* condiscipulus 97Rb16. Jelentése olyan tanítvány, aki vele együtt van. A fele ugyanaz, mint a feleség szóban a fele.

Nézzük meg az *ír* igének milyen változatai fejlődtek ki a XV. századra! *Ír* scribo; *meg-ír* scribo; *írás* scriptura, -ae litterae, -arum; *környül való írás* superscriptio, -onis; *írat-ik* scribo 3 (pass.); *felül írt írat* superscriptio, -onis, *környül-írat* inscriptio; *meg-íratat* descriptio, -onis; *írattat-ik* scribo, 3 (pass.); *megírattat-ik* scribo, 3 (pass); *író* 1. író-deák; *írtat-ik* inscribo, 3 (pass.).

• *Kik használhatják a szótárt?*

A nyelvtudomány, az irodalom, az irodalomtörténet, a vallástörténet és a néprajz képviselői. Így például a *szellet, szent szellet* Spiritus sanctus (szent-lélek) kifejezés jelentésviszonyai tárgya lehet nyelvészeti, irodalmi és művelődéstörténeti jellegű feldolgozásnak. A szellet, szent szellet jelentésének magyarázata hosszú és vitatott, de ezért jó példa tudományágak kutatási témájaként.

Domokos Pál Péter emlékkönyv[1]

Hosszú időn át a moldvai csángók életének kutatása főleg a folkloristák területe volt. Igaz, hogy a múlt századi első moldvai tudósítások a csángók gazdasági helyzetét is érintették, de a helybeli magyar szerzők, elsősorban Petrás Ince János, Klézse község ferences papja figyelmét főként a csángó népköltészetre fordította. Erre ösztönözte őt Döbrentei Gábor is, a Magyar Tudományos Akadémia titnoka. A klézsei plébános, akinek erdélyi iskolázottsága volt és aki már a szülői házban Pázmány

[1] Megfog vala apóm szokcor kezemtűl..." Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére. Szerk.: *Halász Péter*. Kiadja a Lakatos Demeter Egyesület. Bp. 1993. 186 old.

Péter műveit olvashatta magyarul, 1842-ben küldi először az általa lejegyzett csángó dalokat a pesti Akadémiának. Ezek egy része nyomtatásban is megjelenik, és a csángók jó értelemben véve, de mégiscsak kuriózumként vonulnak be a magyar köztudatba. Majd a magyar és idegen nyelvtudósok kutatásai után, Szarvas Gábor, Munkácsi Bernát, Rubinyi Mózes, Wichmann György és mások munkássága révén, a folklór mellett a csángó nyelvjárás léte is tudottá válik, de ez is elsősorban az érdekesség szintjén vált ki nemzeti érdeklődést.

Petrás Ince egyik őse, Petrás Mihály 1671-ben Forrófalván megírta az első csángó krónikát és érdeklődése kiterjedt arra is, hogy honnan származnak és miként élnek a moldvai magyar falvak lakói. Érdeklődött erről Döbrentei Gábor is. Mikecs László 1940-ben megjelent nagy, összefoglaló műve, a Csángók szintén figyelt a moldvai magyarok anyagi körülményeire, de már csak azért sem gazdagíthatta lényegesen e vonatkozásban a csángókról kialakult magyar képet, mivel Mikecs nem kutatott Moldvában, hanem az addigi eredmények szintézisét készítette el.

Elsősorban a nyelvjárás és a népköltészet iránt voltak fogékonyak azok az erdélyi kutatók, egyetemi tanárok és diákok, akik 1945 után, kihasználva egy rövid, kedvező időszakot, faluról falura járva mérték fel a csángó nyelvjárás állapotát. Pedig akkor a társadalomkutatás volt a hivatalos „kötelező tantárgy" tájainkon.

Közben azért, sokkal kisebb visszhanggal, folyt a csángó élet más ágainak feltárása is: a gazdálkodás, a kereskedelem, a népi gyógyászat terén. Ezek a kutatások éppen úgy, mint a népköltészet búvárlása fél évszázada a Domokos Pál Péter munkásságára alapozódott. Ez a végtelenül szerény, egész életében háttérbe szorított tudós, aki csak élete alkonyán kapta meg méltó elismerését, a Széchenyi-díjat, jó gyakorlati érzékkel ismerte fel a csángó élet átfogó megismerésének és ismertté tételének fontosságát. Domokos Pál Péter, akit Szabó T. Attila akadémikus professzor joggal nevezett „a csángók vándorapostolának", egybefogta a csángó életfa széthajló ágait. A folkloristáról maga Bartók Béla állította ki a máig érvényes bizonyítványt 1930-ban. Így jellemezte, írásban, az első módszeres moldvai magyar gyűjtő tevékenységét: „Domokos Pál Péter tanár úr moldvai csángó dalgyűjteménye, véleményem szerint, annyira értékes anyag, hogy tudományos szempontból fontos volna kiadása". A következő évben jelent meg Domokos Pál Péter úttörő jelentőségű kötete, a nagy összefoglalás, A moldvai magyarság, a csíksomlyói nyomda betűivel. Azt a nyomdát még Kájoni János alapította, akinek az emlékezetét szintén Domokos Pál Péter ébresztette fel újra.

Mi is volt ennek az alapvető műnek a szerzője? Író, tanár, zenész, folklórgyűjtő, történész? Pályáját hiába próbálnók nyugati példára „lefordítani". Ott valaki vagy pedagógus, vagy nyelvész, vagy gazdaságtörténész vagy folklórista. Domokos Pál Péter egyszemélyben volt mindez Erdélyben, és ez maradt később is, majd fél évszázadon át, mikor Budapesten élt. Sőt, éppen a magyarok első városában alapozta meg a csángók iránti, nemzeti arányú magyar érdeklődést.

A Lakatos Demeter Egyesület jól döntött, amikor a Domokos Pál Péter emlékére most kiadott kötettel éppen ezt a sokszínűséget tudatosítja. A tudós elődi életútjának megrajzolásával együtt, érvényes értékelést olvashatunk Domokos Pál Péterről, majd következnek az általa is olyannyira fontosnak tartott csángó témák: nyelvjárás is (hiszen ez valóban ősforrás), folklór is, zene is, velük együtt a csángó hitélet, a gazdasági valóság, a kereskedelem, a népi gyógyászat. Megidézi az emlékkönyv az első moldvai csángó-magyar népköltő, Lakatos Demeter életpályáját.

A gazdasági témájú írások közül az egyik, a Trunk faluban folytatott halászat leírása egy ottani parasztember, Szabó Ferenc munkája. Őt Domokos Pál Péter kérte volt fel, még 1933-ban, hogy rögzítse a halászás módját a Szeret és az Aranyosbeszterce „összegyűlésénél". Nem kevésbé fontos és a maga nemében előzmény nélkül való az emlékkönyv tekintélyes régészeti tanulmánya: *Magyar jellegű régészeti leletek Moldvában* címmel. Fodor István a legújabb kutatásokat is értékeli, például Székely Zoltán és Ferenczi Géza erdélyi ásatásait, és eddig csak sejtetett kérdésre igyekszik választ adni: milyen történelmi gyökerei vannak a magyarságnak, a csángómagyaroknak Moldvában? A XII. század végén, a XIII. század elején a magyar határvédelem keleti vonala a hegyhát külső oldalán lehetett, talán lenyúlott egészen a Szeret vizéig – mondja a mai kutató. És nekem eszembe jut az a csángó férfi, akivel egyszer együtt mentem át a folyó fölött, s ahogy a Szeret vizét észrevette, egy pillanatra megállt,

és kalapot emelt, mintha ismerősével találkoznék.

Ez az emlékkönyv a csángókutatás olyan mai összegezője, amelyet – éppen tudományos alapvetése okán – nyugodtan szembeállíthatunk dilettáns román „kutatók", például Dumitru Mărtinaş célzatos hamisításainak gyűjteményével. Manapság végre lehetőség nyílt arra, hogy ha kerülő utakon is, ezek a tanulmányok eljussanak azokhoz, akikről szólnak, a magyarul még tudó csángókhoz. De jó lenne, ha ott lennének másutt is, döntésekre illetékesek asztalán Rómában is, a Vatikánban, ott Strasbourgban, az Európa Tanács parlamentjében, a népek egyenlőségét oly büszkén hirdető egész Európában!

Beke György

CSETE BALÁZS:

A jászkiséri gyermek élete

Száz esztendeje, 1893-ban született Csete Balázs, a Jászság neves néprajzkutató-pedagógusa, aki rajztanárként évtizedeken át nevelte igaz magyarságra a csepeli ipariskola, majd szülőfaluja, Jászkisér iskolájának tanulóit. Gyűjtötte a Jászság népművészeti emlékanyagát, bejárta Kalotaszeget, számos pályadolgozatot, néprajzi feldolgozást készített. A sors nem igazán kedvezett neki, írásainak, rajzainak nagyobb része kéziratban maradt fenn. Csak néhány éve láthatott napvilágot a Néprajzi Múzeum kiadásában kalotaszegi rajzgyűjteménye (Kalotaszegi fafaragások. Series Historica Ethnographiae 3. Budapest, 1990.), és most, születésének kerek évfordulóján az 1954. óta kiadásra előkészített monográfiája: A jászkiséri gyermek élete a születéstől a házasságig.

A vaskos kötetet a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága és a megyei Honismereti Egyesület adta ki a Hét Törzs Alapítvány támogatásával. A sajtó alá rendezés és szerkesztés munkáját T. Bereczki Ibolya végezte el. A kiadvány a Jászberényben és Szolnokon 1993. október 15-16-án megrendezett Gyermekvilág a régi magyar faluban című konferencián került kedves meglepetésként a résztvevők kezébe. Ennek a valóban régi adósságnak törlesztése nemcsak a néprajzkutatás, de a honismereti mozgalom számára is fontos forrásanyagot tárt fel, a hozzá kapcsolódó konferenciával együtt pedig napjaink talán legfontosabb problémájára hívja fel a figyelmet.

A terjedelmes leíró néprajzi munka az 1950-es években végzett adatgyűjtés és megfigyelés eredménye, mely a gyermek születésétől kezdve életkoronként veszi számba a hagyomány jegyében folyó nevelés körülményeit, a gyermekek tárgyi környezetét, a szoktatás formáit, a társadalomba való beleilleszkedés folyamatát. Külön is említést érdemel az a gazdag nyelvi anyag, amely a 2-10 éves gyermek mondókáit, rigmusait gyűjti csokorba, vagy az iskolás korúak csúfolódó rigmusainak számos példáit adja közre. A szerző nagy súlyt fektetett a munkába való belenevelődés vizsgálatára, a munkára nevelés jelentőségére, ami a hagyományok továbbélésének ma már végleg letűnt világát tárja elénk.

Természetesen, a kötet terjedelmének nagyobb részét a gyermekjátékok – ekkor még meglehetősen változatos – köre alkotja. A játszási alkalmak és a játék tárgyainak sokfélesége, leleményessége, az ezermesterkedő gyerekek maguk készítette játékszereinek változatossága mai szemmel nézve már szinte népmeseinek tűnik. A társasjátékok, szabadtéri játékok részletes leírása nemcsak a szaktudomány részére jelent archiválandó anyagot, hanem alkalmas a felelevenítésre, iskolai, közösségi foglalkozásokon való hasznosításra. Ehhez nyújt további kitűnő adalékot a függelékként kapcsolódó rajzanyag a jászkiséri gyermekek által készített játékokról, amelyeket részletes leírás kísér.

Csete Balázs munkája a megírása óta eltelt negyven esztendő alatt sem veszítette el időszerűségét. Nyugodtan állíthatjuk, hogy a néprajzkutató szakembereken kívül nagy haszonnal forgathatják a honismeret munkásai éppen úgy, mint a pedagógusok, de főképpen akikről szól és akikért szól ez a könyv: a gyermekek. (Szolnok, 1993.)

Selmeczi Kovács Attila

Naszádos István sárvári helytörténeti olvasókönyve

Szívből jövő szavakkal ajánlja fiatalabb és idősebb olvasóinak figyelmébe olvasókönyvét *Naszádos István,* Sárvár múltjának lelkes kutatója, elmúlt idők jellemző történéseinek közrebocsátója. Az a személyesség, amely őt ennek a művelődéstörténeti tekintetben is nevezetes városnak eseményekben gazdag régi életéhez kapcsolja, minden bizonnyal

magával ragadja valamennyi helyi olvasóját. Miközben tárgyszerű és hiteles megjelenítésre törekszik, hangja olykor líraivá lágyul, mint például a két világháború áldozatairól, a civil társaskörök szerepéről, a városból kinőtt jeles személyiségekről szólván. Munkája igazolja a szerzőnek azt a meggyőződését, hogy a nagy egész történeti mozgásai egy-egy településen is nyomot hagynak. Ebből fakad a kötet gyakorlati haszna: a helyi események a maguk konkrétságával elevenítik meg, hozzák közel azt, amit a történelemben nagy és elnagyolt vonásokban tanul meg az ember. A vár és a város kapcsolata, az utak és hidak településfejlesztő hatása, az egykori hétköznapok és történelmi szereplők életre keltése kitűnően megérteti, mitől s mikor válik valami vagy valaki történelemalakító tényezővé.

Mondhatnánk: könnyű Sárvárnak, amely vára, nagy hatalmú földesurai, korai nyomdája révén ismert pontja a hazai történelemnek. Csakhogy ennek a szöveggyűjteménynek értékes tanulsága, hogy azokról a korokról és eseményekről is érdemben tud adalékokat közölni, amelyek nem tartoznak a fényes időkhöz. Jó példát vehetnek hát e mű olvasásából más települések hagyományainak feldolgozói. Igaz, műfaját nem könnyű meghatározni. Nem olvasókönyv ahhoz a kialakult gyakorlathoz képest, hogy az olvasókönyv hagyományos műfaján eredeti formában közölt, dokumentum értékű, több különböző szerzőtől származó szemelvények válogatását értjük. A monografikus tárgyalásmód és a mozaikokból építkező szöveggyűjtemény közötti átmenetiség jellemzi a kiadványt. Hetvenhárom, egy-két oldal terjedelmű, sorszámozott fejezetét a kötet összeállítója szövegezte a feltüntetett források közléseinek felhasználásával. Olvasmányosságra törekedve fűzte össze a tényeket, ezáltal – a források szó szerinti szövegközlésével szemben – kisebb terjedelemben is adatgazdagon tud szólni századok eseményeiről. Ezzel az előnnyel szembeállítható viszont az a veszteség, amit az eredeti szövegek dokumentumértékéről való lemondás jelent a könyv használója számára. Ez a hátrány úgy csökkenthető, ha az érdeklődő fellapozza a fejezetekhez illesztett forrásjegyzék ajánlott műveit, amelyek viszont sok esetben nehezen hozzáférhetők. Adott lehetőségein belül a kiadvány érdekes és értékes bevezetés Sárvár múltjának tanulmányozásába.

Nem egészen világos, miért a trianoni békeszerződésből indul ki Sárvár földrajzi helyzetének bemutatása, mert bár Vas megyét is érintette az országot sújtó veszteség, a város arculatának nem ez a meghatározó eseménye. A hazánk jellemzésére szánt tíz sor sem ad érdemlegeset az elemi iskolai anyaghoz képest. Az első két kis fejezetben célszerűbb lett volna Sárvárnak az országos, illetve megyei jellemzőkhöz való viszonyát, a nagyobb egységek munkamegosztásában való részesedését, lehetőségeit számbavenni. Az őstörténeti és a település megjelenését bemutató fejezetben a névről *(Sár, Semjén)* több információval kellene szolgálni, hiszen a történeti földrajz jobban bemutatható a névtani tanulságok segítségével. Érdekes viszont a középkori városfejlődés jellemző elemeinek leírása, s az a mód, ahogyan a kiadvány a történeti szereplőket (Kanizsaiak, Nádasdyak) közel hozza az olvasóhoz. A vár mindennapi életének bővebb rekonstrukciója is tanulságos lenne, ezt az igényt a bemutatott részelemek (pl. udvari étkezés) csak erősítik.

A második nyomda működéséről, a birtoktörténetről, a Széchenyiekkel való kapcsolatról érzékletes képet kapunk; érdekes leírást olvashatunk a pusztító tűzről, a hadi eseményekről, az iskolák alakulásáról is. Egy-két ponton – pél-dául Báthory Erzsébet jellemzésében – ár-nyaltabb tárgyalásmódot várnánk, máshol a tanulságok túlságosan didaktikus és direkt megformálását feleslegesnek érezzük. Szívesen olvastunk volna Nádasdy Ferenc leveleiből, és más korszakok dokumentumaiból (így a mezővárosi élet tényeiről), amelyek az akkori idők légkörét még hitelesebben idéz-nék fel számunkra.

A kiadvány tagolása nem mindig következetes, a VII. rész pedig továbbiakra lenne bontható (például a 49. és az 57. fejezet előtt) Feltehetőleg oktatási célzat játszik szerepet az ismeretkörök kiválasztásában, a fejezetek tagolásában, megszövegezésében. Ha arra gondolunk, hogy a történettudományban járatlan ifjabb iskolások, a kevésbé felkészült városlakók szélesebb köre számára szól ez az olvasókönyv, akkor nagyra kell értékelnünk a szerző törekvéseit és teljesítményét.

Lehet, hogy egyszer ahhoz is sikerül a feltételeket megteremteni, hogy az eredeti igen gazdag forrásanyagot a sárváriak kezébe adhassák, s akkor még közvetlenebbül hathat a történelem helyi hullámverése a polgárok mai tu-datában. Naszádos Istvánnak a Sylvester János Könyvtár kiadásában megjelent helytörténeti olvasókönyve arról tanúskodik, hogy érdekes, tanulságos, jelenünket

is érthetőbbé tevő világ tárható fel a tovatűnt századokból.

Kováts Dániel

Szlovákiai régészeti kiadvány

Hasznos régészeti munka jelent meg a Nyitrai Régészeti Intézet gondozásában. A három kötetre tervezett sorozat első része Nyugat-Szlovákiát tárgyalja, közreadva a népvándorlást követő és a kora-középkori lelőhelyek jegyzékét, forrásanyagát.

Az anyag bő terjedelemben foglalkozik az V. század végétől a XIII. század második feléig a terület régészeti lelőhelyeivel. Pozsony után járásonként, összesen 713 településről közöl adatokat. A szerzőkollektíva a Szlovákiában fellelhető dokumentációk, leletanyagok és szakirodalom mellett felhasználta a budapesti Nemzeti Múzeum és a bécsi Naturhistorisches Museum, valamint a Berlinben megjelent hasonló jellegű kiadvány mai Szlovákiát érintő régészeti anyagát.

A kötet pontokba foglalva jellemzi a községek határának domborzatát, vízrajzát, majd utal a lelőhelyek elhelyezkedését befolyásoló talajtani viszonyokra. Ezt követi az adott faluról szóló első okleveles említés, majd a feltárás időpontja, az ásatást végzők neve, az előkerült leletanyag jellemzése, időbeli besorolása és a szakirodalom megjelölése. A kiadványt a járási, valamint a községi lelőhelytérképek színesítik.

A mai Nyugat-Szlovákia régészeti szempontból nagyon értékes területnek számít. A bennünket leginkább érintő magyarlakta területekről – a galántai, komáromi, lévai, érsekújvári járásokról – ugyanez állapítható meg. Különösen jól kutatott a komáromi és az érsekújvári járások területe, ahol az utóbbi évtizedekben komoly régészeti feltárómunka folyt, éppen a nyitrai intézet munkatársai jóvoltából.

Főleg a magyar vidékeken sok helyütt találkozunk az avar kori és a honfoglaló magyarok ránk maradt emlékanyagaival. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt a komáromi járás lelőhelyeinek feldolgozóját, Trugly Sándort kell kiemelni, aki szakterületét tekintve az avar kor kutatója. Nagymértékben neki is köszönhető, hogy a Felvidék területein több helyen európai hírű, jól publikált avar temetőket tártak fel. Büszkeséggel emlegethetjük például az érsekújvárit, a komáromit, az alsógellérit vagy a zsitvatőit, melyek állandó szereplői a régészeti konferenciának és a kiadványoknak.

A szlovák nyelvű munka (Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storončia) német és orosz nyelvű összefoglalást is tartalmaz, magyar nyelvűt sajnos nem. Ennek ellenére a szakembereken kívül, minden más érdeklődőnek ajánlható, akit vonz szülőföldjének története.

Jankus Gyula

FARKAS GYÖRGY:

A KALOT mozgalom és népfőiskolái

A friss, üde levegőhöz jutásunk egyik dicséretes eredménye, hogy sorra kerülnek kezünkbe olyan művek, amelyekről pár esztendővel ezelőtt beszélni sem lehetett. Igaz, sok az olyan, amelyen már nem tudtak tartalmilag változtatni a szerzők, mert időközben elhaltak, így az első fájdalmakkal, keserűséggel írt munkák is napvilágot láttak de talán így hitelesebb. Még akkor is, ha napjainkban az évtizedeken át asztalfiókok mélyén odvasodó témák fölött úgy elszállt az idő, hogy mai felemlegetésükkor ki-kibuggyan belőlünk: ne visszafelé, hanem előre nézzünk már! Ám némely írott anyag nélkül se visszafelé, sem pedig előre nem tudnánk nézni!

Ilyen, a múltat hitelesen és tárgyilagosan bemutató, egyúttal a jövőbe tekintő könyvet írt dr. Farkas György a KALOT mozgalomról és a KALOT népfőiskoláról. Mégpedig alapos gyűjtés és aktív részvétel nyomán, amiből bizonyos előtanulmányok már láttak napvilágot. A tucatnyi feldolgozásnak egyfajta, de mindenképpen tudományosan is értékelhető összegzése ez a könyv, amelyben a szerző bemutatja a KALOT indulását, a kezdeti (és sajnos némely területen állandósult) nehézségeket, illetve az egyre inkább kifényesedő eredményeket is.

1935-ben hárman P. Kerkai Jenő, Ugrin József és Farkas György kezdték meg a KALOT szervezését Szegeden, a szemináriumban, egy kicsiny szobában, de hamarosan kimentek a tanyák közé, hogy közvetlen kapcsolatot teremthessenek a Szeged környéki tanyavilág agrárnemzedékeivel: paraszt családokkal és -ifjakkal. Munkájuk komolyságát bizonyítja, hogy tizenöt éves munkatervet dolgoztak ki, amihez fölhasználták Kerkai atya külföldi tapasztalatait. Ám a külföldi ifjúsági mozgalmak programjából csak azt vették át, amit itthon meg lehetett valósítani,

ez volt a szervezés lényege. „Különösen igazságtalannak találtuk a parasztság és ifjúsága emberhez méltatlan helyzetét, amit szinte nemzedékről-nemzedékre állandósított a kiszolgáltatott társadalmi függősége és gazdasági, kulturális elmaradottsága" – írja bevezető mondataiban a szerző. Munkájuknak elsődleges célja volt a földnélküliek, és a gyökértelen parasztcsaládok termőföldhöz juttatása olyképpen, hogy a földbirtokaránytalanságokat – a lehetőségek és adottságok szerint – megszüntessék, vagy legalábbis a parasztság számára enyhítsék, számukra kedvezőbbé tegyék. „Egész Európának nem volt ilyen végletesen torz társadalmi összetételű országa, ahol az egyik sarkpont körül több millió paraszt tengette életét, a másikon pedig – teljes politikai súllyal és hatalommal – a középkori feudalizmusnak a XX. századba átmentett pár ezer „lovagvára" terpeszkedett. Egymáshoz való viszonyuk szinte állandósult bűnállapotot teremtett a társadalmi igazságosság ellen, amely viszont a KALOT-nak társadalomszervező alapelve volt."

Ha ehhez még hozzávesszük a parasztság tömeges kivándorlását, az itthon maradottak szégyenletes elmaradottságát, máris kitetszik: Kerkai Jenő és munkatársai olyan misszióra vállalkoztak, amely akár nemzetmentő küldetésként is fölfogható! Mindenekelőtt a szélsőséges osztályozódás ellen küzdöttek, hogy mielőbb és véglegesen megszüntethessék a proletárosztályt! A KALOT egyetlen politikai párthoz sem kötötte magát, így állhatott elő az az aranyborjú-imádat elleni küzdelemre felhívó szókkal! Egyesíteni akarták a dolgozó magyar ifjúságot, nem szétzüllesztení!... Érveiket, céljaikat természetesen ismertették az egyháziakkal, és a politikai pártok vezetőivel, de félremanőverező beleszólást egyiknek sem engedtek. A jó, használható és hasznos tanácsokat azonban elfogadták. Programjukban szerepelt a tisztességes egyéni és családi bér követelése, a családok házhelyhez juttatása, a parasztifjúság kereskedelmi felkészítése, illetve a termelő eszközök beszerzésében való támogatás – vagyis, a KALOT programja az egész parasztsághoz szólt: a kubikusoktól a kisgazdákig.

Miután az alapsejtek kiépültek, mielőbb beindították az első népfőiskolai tanfolyamokat, ahonnan már 1937-ben egyenes út vezetett az országos hálózat kiépítéséhez. Közben természetesen megfogalmazták ideológiai programjukat: „Halálos ellensége lelkünknek minden olyan rendszer, mely testünket éhbérrel, munkauzsorával, koldusmankóra kényszeríti. Megszűkíti előttünk az örök boldogságra vezető utat az, aki önző, haszonleső szándékkal munkánk után kijáró boldogulásunk útjában áll." Küzdöttek a kizsákmányolók, a spekulánsok ellen, és mindent elutasítottak, ami a magyar parasztságot továbbra sem vette úgy figyelembe, ahogyan azt rég megérdemelte volna.

Az első KALOT népfőiskola – mint bejegyzett intézmény – Érden nyílt meg 1940-ben; majd hét a Dunántúlon, három a Duna-Tisza közén, három a Tiszántúlon, kettő Erdélyben, és öt a Felvidéken kezdte meg működését. Mégpedig a KALOT négyes jelmondatának jegyében bizonyos, a területekhez igazított profilban a Krisztusibb embert – Műveltebb falut – Életerős népet – Önérzetes magyart! nemzetmentő szellemében.

Farkas György egyes szám első személyben írja – érthető okkal – tanulmányát. Hírt szereztünk belőle a magyar parasztság 1930-as évek körüli helyzetéről, a mozgalmi kulturális intézmények kiábrándulásáról, a gazdasági érdekszolgálat- és érdekvédelem megszervezéséről, s arról, miként viszonyult a KALOT az államhoz és az egyházhoz. És annak ellenére, hogy programjukban politikamentességről beszéltek a kezdetek idején, mégis, előbb-utóbb be kellett lássák: az ország politikai életében szerepet kell vállalniuk, de önálló tényezőként: senkivel-senki ellen! Így már érthető, hogy programjukkal – a KALOT nemzetmentő és felemelő célkitűzéseivel – részt kellett vállaljanak a magyar nemzetet érintő külső és belső hatások értékelésében. Ezek jegyében szervezték meg az önálló (de építő szándékú szálakkal az állam és az egyház tisztességes programjaihoz kapcsolódó) társadalompolitikai tervüket, illetve kapcsolódtak a világgazdaság-politikai programokhoz.

Ez utóbbi már kézzelfogható KALOT eredményeket mutathatott fel a szövetkezésekben, a gazdasági termények feldolgozásában, a belterjes kertgazdálkodás kiépítésében és a kertgazda-képzésben, illetve az első KALOT-település életre hívásában.

A könyv vége táján Horváth Lajos mutatja be a szerzőt Farkas Györgyöt. Ezt egészíti ki Előszavában Árva Vince, amikor azt írja: „A gödöllői temetőben találkoztam először Farkas Györggyel. Igaz, Ő már akkor a koporsóban feküdt... később, kéziratának elolvasása után megismertem ezt a katolikus, ízig-vérig magyar áldozatos fiatalembert, aki elsőnek

állt Páter Kerkai jezsuita országot, Magyarországot megmentő munkája mellé... Farkas György írása remélhetőleg hozzájárul a katolikus proletariátus felemelésén működő KALOT jobb megértéshez, széles körű megvalósításhoz."

A pótolhatatlan értékű forrásmunkát, Farkas György életművét a Pro Cultura Népfőiskolai Alapítvány és a Szerencsejáték Alapítvány Kezelő Szervezete támogatásával az Érdi Polgárok Népfőiskolája adta ki Szedlacsek Emília Sorozatszerkesztésében, Horváth Lajos szerkesztésében és gondozásában. Farkas György könyve olyan tanulmánykötet, amely fontos kézikönyv kell legyen az újjászerveződő magyar KALOT mozgalom résztvevők számára.

Ifj. Lele József

FÜGEDI MÁRTA:

Állatábrázolások a magyar népköltészetben

A Miskolci Herman Ottó Múzeum új könyvsorozatának első kiadványa átfogó képet rajzol a magyar népművészetben előforduló jellemző állatábrázolásokról. Bár a kötet egyszeri elolvasása után lapokra hullik, tartalmi kiállítása annál igényesebb. Rendkívül alapos; a témának minden apró részletre kiterjedő, kézikönyvként is használható összefoglalása; egyben laikusok számára is élvezetes, kalandos tér- és időbeli utazásra invitálja olvasóit az egyes állatfigurákon keresztül.

Az állatábrázolás a magyar népművészetnek nem jellemző sajátossága, ezért ennyire részletesen még nem foglalkoztak vele, a szerző munkájából azonban kiderül, mennyire fontos és egyáltalán nem elhanyagolható jelenséggel állunk szemben, továbbá bemutatja azt az európai művelődéstörténeti folyamatot, amelynek során az állatalakok térben és időben nagy távolságból a magyar népművészeti alkotásokra kerültek. Korban leginkább XVII-XVIII. és a XIX. századot érinti, de az előzmények feltárásánál a legkorábbi időkig visszanyúlva mutatja be az előképeket a kultúra különböző szintjein. A szerző szerint ezek az állati figurák több, egymásra rakodó jelentésréteget hordoznak, amelyeknek maguk az alkotók természetesen csak igen kis részben lehettek tudatában.

A Bevezető után a szerző felvázolja azokat a társadalmi, gazdasági és kulturális-vallási tényezőket, melyek a különböző művészetek állatábrázolásait formálták; a legidősebb totemisztikus képzetekről az ókori mediterrán népek kultúráján, az ebből építkező ókeresztény, majd középkori művészeten, a reneszánszon és a barokkon keresztül a közelmúltig. Részletesen bemutatja az állatokról szóló európai és magyar írott forrásokat a Physiologustól kezdve a bestiariumokon át a XIX. századi természettudományos művekig, mivel ezekben rögzítették az állatábrázolások szellemi hátterét. Kitüntető figyelemmel kezeli a mintakönyveket, melyek kulcsszerepet játszottak a motívumok elterjesztésében, megemlíti azokat a gazdasági és történelmi eseményeket – pl. keleti kereskedelem, Velence szerepe, keresztes háborúk stb. – melyek a keleti állatmotívumokat az európai mintakincsbe közvetítették. További fontos tényezőnek tartja a heraldikát, amely átértékelte és új tartalommal töltötte meg a régi állatalakokat; valamint a reneszánsz hatását, mely a legmélyebb nyomokat hagyta a népművészetben; és felhívja a figyelmét a céhes kézműipar mintaterjesztő szerepére.

Ezután következik a különböző állatfigurák bemutatása, azok művelődéstörténeti előzményeivel, fontosabb európai és magyarországi előfordulásaiknak konkrét említésével, egyenként lebontott közvetítő csatornáival, a kompozíciós sémák és a szimbolikus jelentések változásaival. Ismerteti a formák kiteljesedését, valamint a hanyatlást, a kiüresedést, a lehetséges helyi változatokat, azokat a technikákat, tárgytípusokat és konkrét tárgyakat, amelyeken megjelennek. A legfontosabb állati formák a következők: madár, griffmadár, főnix, galamb, pelikán, egy- és kétfejű sas, kakas, szarvas, oroszlán, kígyó, hal, sellő, delfin, egyszarvú, bárány, kos és ló. A szerző szerint ezek azok az állatfigurák, amelyeknek hosszú történeti előzményei vannak, és minden esetben jelentést, illetve üzenetet hordoznak. Az általa egyedinek tartott állatalakokkal, úgy mint mókus, rák, ökör, kutya, kecske, róka, nyúl, pulyka, stb. azért nem foglalkozik, mert szerinte nem jellemzőek és nem szolgálnak általánosítható tanulságokkal. Kiemeli a népművészeti ábrázolások szimmetriára való törekvését, az évszázados előképek és kompozíciós sémák önálló formai és tartalmi változásait; ezeket a folyamatokat képekkel is bemutatja. Ezek között különösen érdekes jelenség az állatfigurák „elvirágosodása", valamint sematikus sor-mintává degradálódása. Végigkísérhetjük az üzenetek, jelentések

módosulásait, esetenként pl. a mesterségjelvénnyé válást.

Összegzésében a szerző megállapítja, hogy a XVII-XVIII. századból fennmaradt magyar népművészeti emlékek állatábrázolásai más népekéhez hasonlóan még közelebb állnak egymáshoz és a forrásokhoz, majd ezekben a XIX. században differenciálódás, szemléletbeli, tematikai és esztétikai hanyatlás következik be.

Tanulmányával a szerző igazolja, hogy az állatábrázolások nem az alkotók közvetlen természeti tapasztalataiból származnak, hanem rendkívül bonyolult kulturális kölcsönhatási folyamatok eredményeképpen jöttek létre, amelyeket a kötet míves illusztrációi részletesen szemléltetnek. (Miskolc, 1993.)

Horváth Rita

SILLING ISTVÁN:

Boldogasszony ága

Erdélyi Zsuzsanna, az archaikus népi imádságok összegyűjtője és rendszerezője írja E. Delarulle-re hivatkozva egyik összefoglaló tanulmányában, hogy a nagy népi vallásos megmozdulások gazdag népköltészetet hoztak létre: „elsősorban a lauda műfajt, amely a legalsó néprétegek önkifejezési lehetőségét biztosította. A lauda végül is a szent költészet népi formája, amely egyszerre fejezi ki az örömet és a szenvedést." Ugyancsak Erdélyi Zsuzsanna idézi D'Ancona egy évszázaddal ezelőtt följegyzett azon párhuzamait, ahol a népi imádság és az egyházi himnusz különbözőségét – sőt ellentétét – mutatja be. Ezek szerint: „a himnusz az egyházé, tradicionális szabályai görög, szír előképek nyomán keletkeztek. A lauda a népé, nincs hagyománya. A spontán vallásos élmény szülte. A himnusz méltóságteljes, ünnepi, súlyos menetű. A lauda gyors, szaggatott, hitelesen fejezi ki a lázas, heves vallási érzelmeket. A himnusz a műveltek, képzettek tudatos alkotása. A lauda rögtönzött népművészet, a tudatlanok megnyilatkozása. A himnusz latin (görög) nyelvű. A lauda a nép nyelvén szólal meg, a legalsó rétegek is élik."

Ide visznek, ide vezetnek azok az archaikus, népi imák, amelyekre szinte a 24. órában figyelt fel néhány gyűjtő, hogy közülük egynek, Erdélyi Zsuzsának életművet – feladatot és munkát – is teremtsenek. Két kötetének megjelenése után állt munkába Polner Zoltán, aki a Szeged környéki imádságokat és ráolvasókat gyűjtötte össze és jelentette meg 1978-ban a Föld szülte fáját című kötetben, a szegedi Somogyi Könyvtár kiadásában. Majd nem sokkal a Hegyet hágék, lőtől lépék megjelenése után felfigyelt a témára Sillinger István is, aki a bácskai szülőfalujának, Bácskertesnek (Kupuszinának) népi imádságait és ráolvasóit gyűjtötte össze és jelentette meg nemrégen az újvidéki Agapé Fórum Könyvkiadó jóvoltából.

A bevezetőből idézünk: „A vajdasági magyarság vallásos népköltészeti hagyományaiból most elsőnek Kupuszina (Bácskertes) tárja fel a maga értékeit, hogy e szent anyaggal tanúvallomást tegyen arról, mennyire gazdag e vidék szellemi öröksége s milyen nagy a folklóristák szerepe az őseinktől reánk maradt jussunk felkutatásában..."

„Kutatásaim közben , melyet jó egy évtizede kezdtem, az a cél vezérelt, hogy megtudjam, milyen lappangó kincsei vannak még szülőfalum, a nyugat-bácskai magyarlakta Kupuszina népének rejtett szellemi tárházában. S gondoltam arra is, Kupuszina esetében éppúgy, mint vajdasági gyűjtéseim során, hogy néhol már szinte diaszpórában élő magyarság „értékmegőrző képessége, konzervativizmusa" talán hozzásegít a középkori eredetű archaikus népi imádságok itteni felleléséhez."

Silling István gyűjtéseiről, kutatómunkájáról már egy évtizede tanulmányaiból is értesültünk. A Híd 1983. szeptemberi számában több, nemcsak általa gyűjtött imát hasonlít össze. Akkor így zárja írását: „Végzetül elmondhatom, hogy nemcsak a két archaikus ima közlését, hanem az eddig megjelent középkori liturgikus drámatöredék-emlékeknek összevetését is vállaltam, bizonyítani akarván, hogy Kupuszinán teljes szépségében él még a múlt eme népköltészeti formája, hogy érdemes kutatásával foglalkozni. Hisz az amúgy is szerény középkori anyanyelvű kultúránk ritka emlékeit találhatjuk fel, menthetjük meg benne."

1991-ben, szintén a Hídban, egy imádság motívumainak jelképrendszerét elemzi. Ekkor, hisz nyilván már készen volt gyűjteménye, már tudja, hogy „Kupuszinán gyűjtött imák jó részének csak a bajelhárítás: a rontás, a gonosz sátán elleni védekezés szándéka témája. Az ember védelmi mechanizmusa hallik ki belőlük. E mágikus képzetekre utaló imádságainkban, amelyeknek központi témája

Krisztus szenvedése, a szenvedéstörténet, Má-ria fájdalma, a pogány és keresztény képzetek keverednek. Az ősi szómágia és az egyházi eredetű imádkozás szinkretikusan jelentkezik."

Mert sokszor már nem teljesek, hanem töredékesek ezek a szövegek, ezért szólunk, a felsorolás és leltárkészítés előtt röviden az imádságok szerkezeti vázlatáról. „E témát megjelenítő alapszerkezet hármas tagoltságú. A lírai jellegű kezdőszakasz rendszerint keresztény jelképekkel elegyes természeti kép. A népi költés természeti kezdőképe közismerten a világi líra alapvonása is.

Az epikus jellegű középső szakasz a Krisztus-halál sűrített, passiószerű közlése, netán egy apokrif hagyomány éltette többszemélyes mozzanata, mely a műnek dramatikus színezetet ad. Ez az epikus-dramatikus vonás a későközépkor vallásos színjátszását idézi...

Az imaszöveg harmadik szakasza rövid, tényközlő záró formula: záradék. Ez jelzi az adott/meghatározott feltételek között elmondott imádság jutalmát, kegyes hasznát, mely sokféle lehet: különféle kegyelem, bűnbocsánat, sőt üldözés is. A nép tudatában e záradékok tartalmi hitelességéhez kétség nem férhet. A benne foglaltakat nem akárki közli vele, hanem a megfellebbezhetetlen hiteshely, maguk az égiek. Isten, Krisztus, Szűz Mária, valamely apostol vagy evangélista. E záradék a szöveghagyomány legjellemzőbb jegye s az egyházi imádságoktól elkülönítő eleme."

Este lefektében, reggel fölkeltében, a mindennapi ájtatosság között mondták ezeket az imákat, mert akkor „a hét halálos bűn meg lesz bocsájtva." Ez a szokásos záradék jól mutatja ezen imák lényeges funkcióját: a feloldozás lehetőségét, az üdvözülés elnyerését, a bűntől való szabadulást. „Vallásosságra nevel a maga és az egyház rendje szerint is, egyedül a bűnbocsánat elnyerése tekintetében lát más megoldást. A maga használatára találta ki a nép ezeket az imádságokat" – írja bevezetőjében Silling István.

„Jézus ajtómban, / Boldogasszony ablakomban" – mondja az egyik imádság. Nézzünk be hát ezen az ablakon. Mert régóta ismerem Erdélyi Zsuzsa gyűjteseit – még a kezdet kezdetén ott voltam egyik gyűjtőútján – ezért nem is tudom megmondani, hogy némely motívumra, imarészletre miért is csak most figyeltem fel? Az természetes, hogy mindenki felkapja a fejét, amikor a 67. oldalon lévő ima eme két sorához ér:

Ijed-ijed az ember,
Tene-mene az ember...

Az analógiák, vagy ahogy a gyűjtő írja, az „évszázados nyelvjárási változások és sajátosságok ismerete vezet el csupán az igazi jelentésekhez, a bibliai eseményhez, a Pilátus-jelenet megfogalmazásához", amely középkori liturgikus színjáték emléke:

Öljed, öljed az embert, / De nem ölöm az embert. (Vagy: *„Én nem ölöm, ítélöm"*. In: Erdélyi Zsuzsanna: i.m. 328. old.)

De ilyen érthetetlen kifejezés a *Márkus márkája* kifejezés:

Kakasok szóllanak,
Mária kaját,
Kej föl, Mária.[1]
Kelj fé, Mária,
Szónak a kakasok...
Kakasok megszólaltak,
Már Jézuskát elfogták...
Kakas Szóla,
Kísded Jézust megfogták... stb.

A könyvben szereplő, a népi emlékezet által számosan sok imádságban előkerül ez a motívum: nyilván ez a legerősebb megőrzött kép. Hogy most figyeltem fel erre annak egyik közvetlen oka, hogy épp előző nap láttam olyan reprodukciót, amelyen (páros) *kakas* ábrázolás látható (lásd a mellékelt rajzon).

Nagy valószínűséggel a sírkőre is, az imába is hasonló okból került: a kakas, mint a pirkadat hirdetője ősidőktől fogva az éberséget és a sötétség fölötti győzelmet jelképezi. A templomtornyok és katedrálisok csúcsán már a IX. századtól kimutathatóan a kakas imára hívja és bűnbánatra szólítja a híveket. Az ébredés és feltámadás motívumaként került a szenvedéstörténetet megjelenítő imákba, és a sírjelekre is bizonyára. A templomtornyon is, a laudában is, a sírkövön is hív, jelez és szól: a fény, átvitt értelemben a krisztusi fény közeli eljövetelét jelzi.

Mi adja Silling István gyűjteményének értékét? Az, hogy Erdélyi Zsuzsanna egész magyar nyelvterületre kiterjedő, Polner Zoltán Szeged vidékére kiterjedő gyűjtése után és azok mellett, egy falura koncentrál, és az ott még élő népi imákat, ráolvasókat gyűjtötte össze, jegyezte le és adta közre.

---

[1] Vö. *Szól a kakas, szól / Ki kapuján szól...* kezdetű párosító énekünk szövegével.

Olyan ez, mint azok a népdalgyűjtemények, amelyek munkálatait még Kodály javasolta, és ezek értéke ma már felbecsülhetetlen. Járdányi Pál, Lajtha László, Vargyas Lajos, később Halmos István és Jagamas János, újabban Palkó Attila munkájára gondolunk és az általuk kiadott, egy-egy falu népzenéjét, népdalait bemutató monográfiákra. Ezek sorába illeszkedik immáron Silling István népi imádságokat tartalmazó gyűjteménye is, ami – kell-e mondanom? – megismételhetetlen immár több szempontból is.

E kötet révén újból bizonyítékát kapjuk azon felismerésnek, hogy a latin nyelvű (európai!), középkori irodalom aranyága évszázadok óta folyamatosan hajtott és virágzott, mégha ezt oly sokáig észre sem vettük. Virágzott és gyümölcsöket termett a legeldugottabb kis faluban is.

Íme: Boldogasszony ablakából kinézve e kötet révén újra megláttuk a Boldogasszony termő fáját. (Agapé-Forum Könyvkiadó, Újvidék 1992)

Mőser Zoltán

CSÁKY KÁROLY:

„Jaj pártám, jaj pártám..."

Csáky Károly, az ipolysági katolikus iskola igazgatója, tanárember, hosszú évek óta gyűjti és kutatja az Ipoly-menti palócság hagyományait. Erre a munkára az a felismerés vezette, hogy minden népnek szüksége van szellemi örökségre ismeretére, de különösen így van ez a nemzetiségi sorban élő népcsoportoknál, ahol a megmaradás egyik legfőbb biztosítéka a szülőföldhöz való kötődés és az, hogy tisztában legyenek azokkal az értékekkel, amelyeket őseik hagytak rájuk. Legújabb könyve „Jaj pártám, jaj pártám..." címmel jelent meg és az Ipoly-menti palócok párválasztási, lakodalmi szokásaival és hiedelmeivel foglalkozik.

A könyv tudományos értékét elsősorban a gyűjtő-szerkesztő alapossága, helyismerete – hiszen szülőföldjéről van szó –, gondos jegyzetelése adja, továbbá az a körülmény, hogy az Ipoly jobb partján gyűjtött anyagot folyamatosan összehasonlítja a bal partján élő, ugyancsak palóc népesség hasonló szokásaival. Így az Ipoly két oldalán élő palócok hagyományos kultúrája, a szerző által gyűjtött anyag az irodalmi utalások egybevetésével, egységet alkot. Akárcsak az életben, hiszen az Ipoly vonalán századunkban meghúzott politikai határ nem választja el az Ipoly-menti palócok egységes népi kultúráját.

A könyv fejezetei végigkövetik az élet legtartalmasabb eseményének valamennyi mozzanatát. A szerző áttekinti azokat a hagyományos alkalmakat, ahol a fiatalok találkozhattak és megismerkedhettek egymással, mint a legényavatás, a pünkösdi király- és királynévválasztás, a kukorica- és a tollfosztók. Részletesen foglalkozik az udvarlással, a „legényfogás" módozataival, a párválasztást befolyásoló társadalmi-gazdasági, földrajzi tényezőkkel, majd rátér a lakodalom előtti jeles eseményekre, mint a kéretés, a háztűznézés, a kézfogó, a jegybenjárás, a hirdetés, a hívogatás, a stafírung- és a kelengyekészítés és más hasonlók.

A következő fejezet a tulajdonképpeni lakodalommal, azon belül is a menyasszonyöltöztetéssel, a menyasszony-búcsúztatással, az esküvőre menetellel, a zöldág kikéréssel, az örömkalács vitellel, a menyasszonytánccal, a kontyolással stb. foglalkozik, a legrészletesebben természetesen magával a lakodalmi vacsorával, annak minden testi és szellemi táplálékával, komoly és tréfás mozzanatával. A szokások és a hiedelmek ismertetése célszerűen keveredik a szövegben. Majd pedig a lakodalom zárásaként következik a hajnaltűz, a hajnalgaras, végül pedig a beivás és a lagzi agyonütése.

A szerző monográfiájában az Ipoly középső és alsó folyása mentén települt néhány község: Bussa, Ebeck, Inám, Ipolybalog, Ipolyfödémes, Ipolyhidvég, Ipolykeszi, Ipolynyék, Ipolyság, Ipolyszakállas, Ipolyszalka, Ipolyvarbó, Kelenye, Kemence, Letkés, Nagycsalomija, Palást, Pereszlény és Vámosmikola lakodalmi szokásait dolgozta fel. Munkája során az élő személyektől való gyűjtésen kívül nyomtatott és írott anyagokat, anyakönyvi feljegyzéseket is használt.

Csáky Károly könyvét olvasva jövünk rá, mennyire leegyszerűsödött, kiürült, elszegényedett napjainkra az emberi és a társadalmi életnek ez a szép és jelentős eseménye. Egy-egy vidéki, látványos lakodalomban is inkább csak a formai elemeket elevenítik fel a hagyományból. Ez a könyv hozzásegíthet ahhoz, hogy egyszer talán majd kialakuljon a mai modern lakodalomnak az a változata, ami a látványon kívül magába foglalja a hagyomány értékes elemeit is.

Halász Péter

Időtök

Népi időjárásjóslások gyermekeknek

A néprajzi gyűjtők fiatal nemzedékének két lelkes kutatója összeírta a megyében élő népi időjárásjóslások rigmusait, s a Hazánk kiadó megjelentette szépen illusztrált ízléses kötetben. Az anyagot Rábaközből *Balázs Lívia*, Sokorópátkáról *Lanczendorfer Zsuzsanna* gyűjteseiből válogatták össze, s hozzávették Sopron környékéről *Énekes Kálmán* anyagát is, így állítva emléket a Vitnyéden élt kántortanító kiváló önkéntes gyűjtőnknek. Az *Útra indító sorok*-ban szándékukat abban jelölték meg, hogy „újra ismertté, érthetővé váljanak ezek a szóban terjedő időjárásmegfigyelések". A gyermekek számára könnyen megtanulható csemege minden versike, a felnőtt olvasóknak pedig tanulságos betekintés a természetben élő gazdálkodó emberek évi munkabeosztását szabályozó regulák hagyományába. Népünk az időjárás változásait pontosan megfigyelte, észrevette az évről-évre szabályosan megismétlődő hasonlóságokat és szellemes hasonlatokkal, költői szimbólumokkal fejezte ki a nemzedékekre hagyományozható tanulságait. Nemcsak a népköltészet értékes hagyományai ezek a mondókák, hanem évszázados támpontokat adnak azok-ból az időkből, amikor még hiányoztak a pontos meteorológiai megfigyelések. A költé-szet és a természeti adottságok összhangjában kell ezeket a regulákat értékelnünk, amik ha nem is naptári pontossággal, de kellő arányban megadják az időjárás ismétlődő változásait.

Az évet hónapok szerint átfogó gyűjtött anyagból érdekes néhányat kiemelve ízelítőül megismernünk. Decemberrel, karácsony havával kezdődik a hagyományőrző időszak, s jellemző rá a *Hideg havas december – jó termést vár az ember*. A rövidülő nappalokat mutatja a *Szent Lucának híres napja a napot rövidre szabja*. Januárban, Boldogasszony havában a szőlőgazdák jeles napja Vince: *Csurran cseppen Vince – tele lesz a pince*, vagyis ha ilyenkor megenyhül az idő, jó bortermés várható. Februárban, Bőjtelő havában ha *Dorottya szoríttya – Julianna tágítja, – és Zsuzsanna napján megszólal a pacsirta – a tavasz reménysége*. Március, Bőjtmás havában *Gergely még megrázza szakállát*, visszatolakodhat a tél, de csak rövid időre. A tavaszi szél megélénkül: *Gergely napi szél – Szent György napig él*. Április, Szent György hava a bőjti szelek ideje, de már *kalapáccsal se lehet visszaverni a füvet*. Májusban, Pünkösd havában a fagyosszentek jelentenek veszélyt Zsófi napjáig, és ha *Orbán nevet – a szőlő sír*. A június, Szent Iván hava a medárdi esők ideje, ha *negyven napig tart*, a *júniusi eső koldusbotot nyomhat a gazda kezébe*. Július, Szent Jakab hava *ha nem főz, szeptember éhen marad*, vagyis ha nincs jó meleg idő, megsínyli a termés. Augusztus, Kisasszony havában *ha Lőrinc napja szép, sok a gyümölcs s ép*, ha viszont esik, tudjuk, oda a dinnyének. Szeptember, Szent Mihály első napján: *Egyed ha fenn hordót görget – jól terem jövőre földed*. Kisasszony napja hajtja a fecskét, közeledik az ősz. Októberben, Mindszent havában *Durvul a nyúl szőre, siess fáér az erdőbe*, beköszönt a hideg, nedves őszi idő. November Szent András hava: *Mártonkor ha a lúd jégen áll, karácsonykor térdig sárban sántikál. Az András-napi hó a vetésnek nem jó*.

A hatvanöt versikét Ligeti Ágnes színes rajzai elevenítik meg, a névmutatóban pedig mindegyiknek a magyarázatát is megtalálhatjuk. Az értékes szép kis könyvet a szerzők útra indító szavaival adhatjuk az olvasók kezébe: „Bízunk benne, hogy a mondókába sűrített bölcs megfigyelések, évszázados tapasztalatok belopják magukat a szívedbe, s így te is összekötő láncszemmé válsz múlt és jövő között, – mint már oly sokan az idő végtelenjében."

Dr. Timaffy László

Első Nagykendi Kalendárium 1994

A református Egyház Misztótfalusi Sajtóközpontjának nyomdájában hasznos kiadvány jelent meg, az Első Nagykendi Kalendárium 1994 címmel. A 82 oldalas, elől a templom képével, hátsó borítólapján egy 1877-beli kapu képével díszített könyv több részből áll. A naptári rész után Péterffy László újévi köszöntőjét, Közhasználatú személynevek magyarázatát – találjuk, majd a falu távoli és közelmúltjáról olvashatunk művelődéstörténeti, néprajzi szemelvényeket.

A régi Küküllő vármegye peremén levő falu helyén a régészeti leletek már Kr. e 400 táján szkíták jelenlétét bizonyítják. A falu nevét László Gyulára hivatkozva a török *Kündü*-ből származtatják. A szkíták és a népvándorlás lezajlása után a falu első lakói a magyarok voltak. A székely és a szászföld szomszédságában lévő falu népe 1848-ig jobbágysorsban

élt. A kalendárium ismerteti azoknak a családoknak a neveit akiknek ősei már évszázadokkal ezelőtt is Nagykenden éltek.

A Kalendáriumból megtudjuk, hogy a falu szellemi életét itt is mindenkor az egyházi intézmények vezetői irányították. Kelemen Lajos feltételezése szerint kezdetben unitárius lehetett a falu lakossága, majd református egyházközséggé alakult. A valláserkölcsi, szellemi élet középpontjában a templom állott. A XIV. század második felében épült nagykendi templomot a századok során többször bővítették. Mai alakját 1794-ben nyerte el. A torony a négy fióktoronnyal együtt 1804-re készült el. Benne 1759 óta hívogat a kisharang. A nagyot a háborúk alatt többször elvitték. A mostani, 612 kg-os 1962-ből való. A Kalendárium megismertet bennünket az evangéliumi szellemben munkálkodó helybeli lelkészek névsorával, köztük a szabadságharcos Sámuel Józseffel, aki 1871-1910 között szolgált Nagykenden. A lelkész és hívei viszonyára vet fényt a Katonák lelki tükre című írás, amely a lelkipásztor és a katonáknak bevonult ifjak közötti levelezéséről szól. E levelek az evangélium melegségét sugározták a kaszárnyák lakói szívébe.

Az egyháznak itt is az iskola volt a támasza. Az 1599-1948 között (majdnem 350 év alatt!) működött 30 tanítóval a nagykendiek egymás után sorjázó nemzedékei megtanulták, hogy: „ember vagy, magyar vagy, református vagy." Az államosítás után Kis- és Nagykend között új, emeletes iskola épült. Ennek tanítóit – akik többségükben a falu szülöttei – is megismerhetjük a kalendáriumból. Az egyház 1874-ben könyvtárat alapított, az egyház keretében működő kántortanítók pedig 1890-1948 között Dalegyletet vezettek. A nagykendi református gyülekezetnek van tehát mivel büszkélkednie, ha kulturális hagyományaira tekint. A Kalendárium néhány jelenkori statisztikai adata azonban elkeserítő: 1979-1992 között a lélekszám 1124-ről 921-re apadt.

A hagyományőrző falu népi kultúrájáról is értékes adatokat tudhatunk meg. Olvashatunk a születéssel, a gyermekneveléssel, az ünnepkörökkel és a temetkezéssel kapcsolatos szokásokról, a nagykendi temetőkről és sírkövekről. Ez utóbbiak rajzai – Péterffy László szobrászművész munkái – a naptári részt díszítik. A konfirmációt és a lakodalmat fényképek mutatják be. A nagykendi hiedelemvilágról és a népi gyógyításokról is kapunk leírást. A falu népköltészetét néhány új stílusú népdal, ballada és táncszó, valamint humoros történet érzékelteti. A helybéli népi alkotók közül Koncz János naiv szobrászt említi a Kalendárium, a verselők közül pedig Palkó György, Magyarosi Mihály Magyar és Koncz Gy. István költeményeiből kapunk ízelítőt. A néprajzi leírások körébe illeszkedik a „balavásári nagy vásárról" szóló cikk.

A természeti csapások, háborús károk, veszteségek is a faluképhez tartoznak. A templom belső falán lévő márványtáblára a két világháború 24 + 21 hősi halottjának nevét jegyezték fel.

Nagykend közelmúltjára, 1989 utáni életére nagy hatással voltak a határontúli kapcsolatok. A svájci Maur és az Eger környéki Aldebrő fogadta testvértelepüléséül a falut. A helybéliek és a távolbanélők számára nagy élményt jelentett az 1990-ben megrendezett *Falutalálkozó* amelyre a szétszéledt nagykendiek szép számban jöttek haza, hogy leróják hálájukat a szülőföldnek.

A Kalendárium szerkesztője és szerzője Péterffy László nyugalmazott református lelkipásztor – aki fél évszázada gyökeret vert a faluban –, valamint helybéli születésű munkatársai voltak. A színes és tartalmas kötet kiadását egy magyarországi pályázat tette lehetővé. Köszönettel tartozunk minden támogatónak és közreműködőnek, kívánjuk, Isten áldása legyen életükön és további munkájukon!

Adorjáni Rjbert Károly

VÁMOSI SÁNDOR (Szerk.):

A vízgazdálkodási társulatok válogatott bibliográfiája (1807-1992)

A Források a vízügy múltjából sorozat 9. kötete nem kevesebbre vállalkozott, mint hogy 2500 – magyarázó jegyzetekkel és forrásadatokkal ellátott – folyóiratcikk, tanulmány, könyv és levéltári anyag bibliográfiájának közreadásával bemutassa a csaknem két évszázados múltra visszatekintő vízitársulati mozgalmat. A társulatok története a múlt század elejétől napjainkig szinte egy volt a magyar mezőgazdaság, s később az ipar, az egész magyar társadalom fejlődésével.

A kiadvány teljes egészében közli I. Ferenc király 1807. évi dekrétumának 17. cikkelyét, amely a társulatok megalakulásának jogi garanciáját rögzítette. Ezután az első évtizedek gyér bibliográfiai anyagát az 1840-es évek közepén meginduló Tisza-szabályozás körül kialakuló hírlapi vita gazdag cikkanyaga

követi. Főleg a *Hetilap* és a *Jelenkor* című lapok áldoztak sok betűt az egymással hadakozó táblabírák, orvosdoktorok, mérnökök gondolataira.

A szabadságharc leverése után az abszolutizmus által ellenzékbe szorított földbirtokosok és arisztokraták a különféle ármentesítő és vízszabályzó társulatokban találták meg azt a fórumot, ahol a közjóért való politizálás a demokrácia feltételei mellett valósulhatott meg. Nem véletlen, hogy számos kiemelkedő magyar államférfi – aki a kiegyezés utáni kormányokban miniszterelnöki, vagy miniszteri tisztséget viselt – a társulati mozgalomban tanulhatta meg a politizálás demokratikus játékszabályait, s később magas kormánypozíciója mellett is megtartotta a társulatban viselt vezetői tisztségét. Közülük számosan (Andrássy Gyula, Lónyai Menyhért, Károlyi Sándor, Darányi Ignác, Szapáry Gyula stb.) publikáltak a hazai sajtóban társulati vizimunkákkal kapcsolatos tanulmányokat, gazdasági értékeléseket.

Sokban segíti a társulatok történetének, vagy egyes vidékek vízszabályozása múltjának kutatóit a millennium idejére megjelent társulati monográfiák sora. Adatokban igen gazdag kiadványaik a bibliográfiában csaknem kivétel nélkül szerepelnek. Századunk első felének sajtótükrét böngészve előtérbe kerül-nek a vízhasznosításokkal (öntözés, víziút-építés stb.) kapcsolatos cikkek, tanulmányok, kifejezve azt a feladatmódosulást, amelyet a társulatok a magyar társadalom vízgazdálkodási igényeinek kielégítése érdekében ma-gukra vállaltak. Jellegzetes példái ennek a Kőrösök vidékének öntözése, illetve a folyó közlekedési hasznosítása érdekében kifejtett társulati erőfeszítések, vagy az ország más vidékén a Hanság-, Fertő-problémák rendezésének kísérletei.

Az 1948-ban államosított, majd 1958-ban újraindított új típusú társulati mozgalom a víziközművesítés feladatát is felvállalva jelentős munkát végzett az ország infrastruktúrájának kiépítésében. A társulatok információs közlönyének az 1969-től megjelenő – kezdetben jobbára csak műszaki-jogi rendeleteket és utasításokat közreadó – Vízgazdálkodási Társulatok Tanácsadójának csaknem teljes cik-kanyaga szerepel a bibliográfiában, lehetővé téve az elmúlt három évtized történéseinek szélesebb körű áttekintését.

Az illusztrációkkal gazdagon ellátott, kronológiai sorrendet bibliográfiát a jobb tájékozódás érdekében a kötetben előforduló 850 személy névmutatója egészíti ki. A kötetet a Függelékében az Országos Szövetség Elnökségének névtára, valamint a területi választmányok és a vizitársulatok cím- és névjegyzéke teszi teljessé.

A kötet az Aqua Kiadó gondozásában a KHVM, a társulatok területi választmányai, valamint az egyes vízitársulatok támogatásával látott napvilágot. Terjesztésével a Vízgazdálkodási Társulatok Országos Szövetségének Titkársága (1051 Budapest, Arany János u. 25. foglalkozik *F. L.*